

PÉTERFI GÁBOR

Szabó Dezső és a népi írók Kelet-Európája

Helyünk Európában

GÁBOR PÉTERFI

Dezső Szabó and the Populist Writers of Eastern Europe. Our Place in Europe

Keywords: Hungary before World War II; Eastern Europe; national destiny; populist writers; „Third Way politics”; Dezső Szabó; László Németh; Zoltán Szabó; Lajos Zilahy

---

Hol a helyünk Európában? Mit értünk egyáltalán Európa fogalma alatt? Ezek a kérdések különös hangsúllyal kísérték végig történelmünket. A Nyugathoz való alkalmazkodás, vagy a Kelet felé fordulás dilemmája a trianoni békediktátumot követően ismét élesebben vetődött fel. Egyre többen érezték úgy, hogy a Nyugat cserbenhagyta Magyarországot, amikor nem akadályozta meg a történelmi ország szétesését. A Kelettel szimpatizáló csoportok tervezetéseit elsősorban a „hálátlan Nyugatból” való érzelmi kiábrándulás vezette.¹ (Ring 1986, I., 529. p.) A Kelet felé fordulók egyik része – Kossuth Lajos dunai konföderációs programját követve – a kelet-európai népek egymásrautaltságát és összefogását hirdette, míg a turanisták figyelmüket Kelet-Ázsia felé fordították.

A Horthy-korszak vezető elitje történelmi véletlenként fogta fel Trianont, ezért a politikai élet irányítóinak többsége legjobb megoldásnak az integrális revíziót tartotta. A két világháború között a Szent István-i állameszme reprezentálta leginkább a történelmi Magyarország visszaállításának programját. Szekfű Gyula, a rendszer egyik reprezentatív történésze amellet érvelt, hogy a magyarság útja ezer év óta Közép-Európa és Nyugat-Európa példáját követni, s egy Kelethez forduló parasztállam visszavetne bennünket. A német eredetű Közép-Európa fogalmat sokan elvetették.

A német és orosz területek közé ékelődött térségre Gál István és Kosáry Domokos a Kárpát-Európa fogalom bevezetését javasolták. 1940 januárjában a *Magyar Nemzet* hasábjain bontakozott ki vita a térség elnevezéséről. Gál István erre így emlékezett vissza: „Bartók Bélával beszélgettem a térség elnevezéséről. Ő is kötötte magát Kelet-Európához s ki is fejtette nekem részletesen, mennyire igazolja a népzene kutatás

---

1 Szekfű Gyula: A Dunatáj szellemi egysége. *Magyar Nemzet*, 1940. február 2.

ennek meglétét. Mindenesetre, hogy két ilyen világraszóló géniusz, mint Bartók Béla és Szabó Dezső félreérthetetlenül és határozottan a Kelet-Európa fogalom mellé kötötték le magukat, meggondolásra ad okot mindenkinek, aki mást ajánlana.” (Ring 1986, I., 10. p.) A népi mozgalom organizátora, Németh László is hasonló szellemben hirdette: a kelet-európaiság vállalásával lehetünk európaiak.

A népi írók az integrális revíziós – tágabb értelemben az ország sorsát nagyhatalmak szövetségében elgondoló – politika helyett egy sajátosan magyar (illetve kelet-európai) út megtalálásában látták a „nemzeti sorskérdések” megoldásának útját. Az 1930-as évek elején színre lépő magyar népi mozgalom képviselői (Németh László, Illyés Gyula, Kodolányi János, Féja Géza, Kovács Imre, Erdei Ferenc, Szabó Zoltán) a magyar bel- és külpolitika kérdéskörét szerves egységben kezelték. Németh László nyomán a fiatal írónemzedék tagjai azt vallották, hogy a magyar belpolitika megújítása lehet az alapja egy új, a szomszédos országok felé nyitott külpolitikának is. Németh erről így írt: „Magyarországnak egy külpolitikája van ma: a belpolitika. Kifelé hallgatni, befelé tenni: ezzel erősödünk meg kifelé is.”² A szegényparasztság felemeléséért küzdő írók a Márciusi Frontba tömörülve hirdettek programot 1937-ben. Március 15-én a Nemzeti Múzeum kertjében összegyűlt mintegy ötezer fős tömeg előtt a népiekhez tartozó – akkor 24 esztendőes – Kovács Imre ismertette a népiek követeléseit. Ezek közt az utolsó, azaz a 12. pont így hangzott: „Magyar revíziót: a Duna-völgyi népek számára a hova tartozandóság kérdésébe az önrendelkezési jog tiszteletben tartását. A pánszláv és pángermán imperialista törekvésekkel szemben a Duna-völgyi öncélúság és konföderáció gondolatának megvalósítását.” Azaz a fiatal népiek a „két pogány” (Szovjetunió, Németország) közé ékelődött Magyarország esetében a Duna-menti országok szövetkezését, a határok kérdésében pedig legfeljebb az etnikai revíziót tartották reális alternatívának.

A kelet-európai népek valamely föderáció keretében történő egyesítésének gondolata már a 19. század közepén felmerült. Teleki László és Kossuth Lajos mellett lengyel és román emigránsok (pl. Adam Jerzy Czartoryski, a román Nicolae Bălcescu) is szorgalmazták a térség népeinek összefogását, a 20. század elején pedig Ady Endre és Jászi Oszkár hirdette a Duna menti népek összefogását.

Hogyan képzelték el ezt a belső megújulással egybekötött külpolitikát? Mit jelentett írásaikban a „két pogány közt” őrlődő Magyarország kiütkeresése? Ezekre a kérdésekre is keressük a választ e dolgozatban.

A közös német- és Hitler-ellenességen, valamint a népi írók némelyikénél meglévő konföderációs elgondoláson túl az is kiemelendő, hogy a népieknek nem volt átfogó terük a világpolitika kihívásaira, írók voltak elsősorban, nem politikusok vagy diplomaták,

2 Németh László: A reform. 1. Lesz-e reform? *Tanú – Németh László kritikai folyóirata*, 1935. I. sz. 4–5. p.

ezért egységes külpolitikai koncepcióval nem rendelkezhetek. A népiek külpolitikai nézetei – eltekintve a Márciusi Front 1937. évi programjától, a Makói Kiáltványtól, majd a Nemzeti Parasztpárt programtervezetétől – nem öltöttek testet „hivatalos” formában. A külpolitikai nézeteiket leginkább publicisztikai írásaik, kisebb részben levelezésük, feljegyzéseik tükrözik. Mivel így is nagy hatást gyakoroltak a 20. századi magyar politikai gondolkodásra – gondoljunk csak az 1956-os forradalomban testet öltő harmadik utas eszmére –, ezért is különösen érdemes az ő nézeteikkel részletesebben is megismerkednünk.

Szabó Dezső látóhatára

A népi írók eszmélésüket az Ady – Móricz – Szabó Dezső triász szellemi hatásának köszönheték elsősorban. A tizenkét gyermekes református családból származó Szabó Dezső (1879–1945) Kolozsváron szerzett érettségi bizonyítványt kiváló eredménnyel. Középfokú tanulmányai után Budapestre kerülve az Eötvös Kollégium hallgatója lett. Finnugor nyelvészeti tanulmányait feladva magyar és francia szakos középiskolai tanárként járta be az országot. 1906-tól 1918-ig botrányokkal tarkított életet él: összeférhetetlen természete miatt két-három évente áthelyezték Székesfehérvárról Nagyváradra, Sümegről Ungvárra, végül pedig Lőcsére.³ 1910-ben szervezőként vett részt egy tanári tiltakozó mozgalomban, s ennek keretében éles vitába került Tisza István miniszterelnökkel. A polémia, melynek révén országos ismertséget szerzett, a *Nyugat* és a *Huszádik Század* köreihez közelítette őt. Azonban ebből a körből is hamarosan kitűnt különvéleményével: Adyhoz hasonlóan ellenezte a világháborút, a franciákkal rokon-szenvezett, s bírálta a német Közép-Európa-terveket, melyekben fenyegetést látott a magyarságra nézve. 1915-ben jelent meg *Az individualizmus csődje* c. írása a *Huszádik Század* c. folyóiratban.⁴ Ebben a reformáció és a felvilágosodás koráig visszanyúlva arra a következtetésre jutott, hogy az egyéni szabadságjogok kiterjesztése a közösségi értékek lerombolását eredményezte. Az egyén jogainak túlzott erőltetése egy korlátok nélküli, az embert gazdaságilag kizsákmányoló „szabadversenyt” hozott létre, amely önzésében háborúba sodorta Európát. Véleménye szerint a liberális kapitalizmus bukását csak egy szociális forradalom hozhatja el, melyben helyre kell állítani a közösség elsőbbségét az egyéni érdekekkel szemben.

3 Életrajzához lásd: Nagy Péter: Szabó Dezső. Budapest, Akadémiai, 1964, 1979.; Gombos Gyula: Szabó Dezső. Budapest, Püski, 1989.; Papp István: A magyar népi mozgalom 1920–1990. Budapest, Jaffa, 2012, 47–61. p.; Péterfi Gábor: Szabó Dezső és Féja Géza Trianon-reflexiója és külpolitikai nézetei. Budapest, L'Harmattan, 2011, 21–46. p.

4 Szabó Dezső: Az individualizmus csődje. *Huszádik Század*, 16. (1915) 8. sz. 81–94. p.

Szabó eltávolodva a polgári radikálisoktól a világháborút követően az elsők között vizsgálta a magyarság hanyatlásának okait *Az elsodort falu* című regényében. A kollektív világnézetre vonatkozó, előbb ismertetett nézeteit fogalmazta meg szépirodalmi keretek között ebben a munkájában. A történelmi Magyarország hanyatlását vizsgáló regényében az író minden társadalmi réteget bíralt: a sváb hivatalnokot, a zsidó hadiszállítót s a lebzselő arisztokratát éppúgy, mint az alkoholizmusba menekülő dzsentrit. Az egyetlen kivétel a magyar parasztság, amelynek ábrázolásánál az ítélezést fölváltja a csodálat. Az író *Az elsodort faluban* (az „idegenekkel” szemben) a faluhoz, a parasztsághoz és az azzal azonosított örök magyarsághoz menekül. A nemzet hanyatlása tehát szükségessé teszi a megváltó szándékot, s ez a szándék a regény paraszti származású főhősében, Bőjthe Jánosban jelenik meg. „Ő az egészség – írja Fülep Lajos a regényről – szemben a betegséggel, az erkölcs az erkölcstelenséggel, az erő a gyengeséggel: ő a falujához, a néphez, az anyaföldhöz visszatért magyar úr, férfi és író, a gyermekszemű zseni és a romlatlan, ősegszerű óriás. Aki a háború pusztítása után is visszatért a faluba, hogy felépítse: ő a jövő, a magyarság reménye...”⁵ A regény hatása ellentmondásos volt. Azt pontosan ismerte fel az erdélyi származású író, hogy a parasztság felemelése nélkül nem mehet végbe egy új Magyarország megteremtése. Ez azonban nem azért volt így, mert csak a parasztok voltak magyarok, hanem azért, mert ők voltak a legnyomorúságosabb helyzetben a korabeli Magyarországon. Ezt azért is érdemes hangsúlyozni, mert egyfelől a regény nyomán a szociális kérdés nagyobb hangsúlyt kapott a közgondolkodásban, másfelől 1919–1920-ban számos szélsőjobboldali társaság is hivatkozik *Az elsodort falura*, antiszemita részletei miatt. A Tanácsköztársaság bukása után Szabó Dezső kezdetben az ellenforradalmi rendszer aktív támogatója volt, majd az általa is remélt reformok (földosztás, választójog kiszélesítése, népiskolai oktatás reformja) elmaradása után a Horthy-korszak ellenzékeként fejtette ki haláláig írói, publicisztikai és pamfletista tevékenységét.

A zsidósággal kapcsolatban is ellentmondásos pályája mérlege: a tízes évek végén és a húszas évek elején megjelent írásainak summázata szerint Magyarország egy zsidó világ-összeesküvés áldozata lett, s ez vezetett el Trianonhoz, míg a harmincas évek végére felülbírálván korábbi álláspontját náciellenes írásokat jelentet meg, s elsők között tiltakozik például 1938-ban az első zsidótörvény ellen. A második világháborúhoz közeledve számos írásában⁶ bírálja a nyilasok politikáját. Egyik életrajzírója, Gombos Gyula szerint nem véletlen, hogy volt idő, amikor Szálasi őt tekintette egyetlen komoly ellenfelének. Fenyegetéssel vagy megkörnyékezéssel többször megpróbálta leszerelni, egy alkalommal személyesen is felkereste. Annak rövid megállapítása után,

5 Fülep Lajos: Szabó Dezső regénye (*Az elsodort falu*). *Nyugat*, 12. (1919) 16–17. sz. 1023. p.

6 Lásd pl.: Szabó Dezső: A végzet ellen (Hungarizmus és halál). In Uő: *Az egész látóhatár*. 1. köt., 438–482. p.

hogy Szálasi német részről anyagi és erkölcsi támogatást élvez, Szabó Dezső kitette a szűrét: idegen hatalom megbízottjával, úgymond, nincs mit beszélnie. Az esetet később maga mesélte el egy nála járt diákküldöttségnek, hozzátéve, hogy az újabb fejlemények után – ez közvetlenül az Anschlusst követő napokban volt – hajlandó lenne Szálasi nevét egy évig dicsőíteni a *Füzetekben*, ha az kimegy Németországba és agyonlövi Hitlert... (Gombos 1989, 19. p.)

Az előbb említett írások (*Az antijudaizmus bírálata, A végzet ellen*) is az ún. Szabó Dezső *Füzetekben* jelentek meg. A Németh László *Tanújához* hasonlóan egyszemélyes folyóirat 1934 és 1942 között nyolcvan számot élt meg. A *Füzeteket* Szabó Dezső maga írta tele, lapjain szerepeltek vezércikkek, esszék, vitairatok, pamfletok, miniszterelnököknek írt nyílt levelek. A *Szabó Dezső Füzetekből* megszerkesztett, *Az egész látóhatár* címen megjelent tanulmánykötetet Püski Sándor adta ki – először – 1939-ben. A németellenes írások miatt a második világháború idején a *Füzetek* mellett az író Marczibányi téri és Rákóczi téri, vacsorával egybekötött előadásait is betiltották. Szabó Dezső utolsó vele készült interjút 1944. március 12-én, a német megszállás előtt egy héttel adta néhány, fővárosban tanuló vidéki kollégistáknak. A háború eseményeiről az volt a véleménye, hogy a magyarok a németekkel együtt buknak el, mert erkölcsi alap nélkül álltak melléjük.⁷ A megszállást követően Szabó Dezső is – többek között Németh Lászlóval, Kodolányi Jánossal, Veres Péterrel és Illyés Gyulával egyetemben – a német Gestapo listáján van a letartóztatandók között. (Németh 2002, 823. p.) Budapest ostroma idején – egyetlen megmaradt tevékenységként – tovább körmölgette hol fűtetlen lakásában, hol az óvóhelyen *Életeim* c. önéletrajzi regényét. Január első napjaiban maradt befejezetlenül a kézirat, miután a magányos író vízkeresztre virradólag fulladási rohamot kapott, s hirtelen nagyon legyengült. Szabó Dezső 1945. január 13-án Pest ostroma közben halt meg: a Rákóczi téri lakása pincéjében gyúrta le a tüdőgyulladás és az éhezés.

Szabó Dezső külpolitikai írásainak főbb megállapításait, ha összegezzük, a következőket állapíthatjuk meg. A fennálló Horthy-rendszer által hirdetett Szent István-i magyar birodalom megvalósítása az író szerint lehetetlen, hiszen a Trianon következtében elszakadt nemzetiségek nem akarnak Magyarország kötelékébe visszatérni. Még kevésbé kívánatos Magyarország számára a Habsburg-restauráció, hiszen a Habsburgok több évszázados uralma szerinte csak szenvedést hozott a magyarokra. 1923-ra Szabó Dezső végleg szakított az ellenforradalmi rendszerrel, s írásaiban a német „térfoglalás” veszélyeire hívta fel a figyelmet. 1927-től kezdve foglalt határozottan állást a magyar önállóságot veszélyeztető Anschluss és Mittel-Europa tervek ellen. Szerinte a Magyarországon tapasztalható legitimista, irredenta és „antijudaista” propa-

7 Utolsó keserű, magyar bűnöket vádló beszélgetés Szabó Dezsővel – Most egy éve halt meg a nagy író. *Igazság*, 2. (1946. január 16.) 2. p.

ganda gerjesztése is végeredményben a Közép-Európában terjeszkedni kívánó Németország érdekét szolgálja. A német nagyhatalomra példaként tekintő nyilasok politikája csak az ország további csonkulását eredményezheti, ezért az író mélyen megvetette a nyilas mozgalmat. A magyar külpolitika vezérelve szerinte csak a *semlegesség* biztosítása lehetett.

Szabó Dezső a kelet-európai népek összefogásának vízióját fogalmazta meg a Németország és Szovjetunió közé szorult Magyarország számára. Ennek első pillére lett volna a magyar–román közeledés, melynek gondolatát Trianon után hat évvel fogalmazta meg az író. Meglepőnek tűnhet a gondolat, miközben érdemes leszögeznünk, hogy a Bethlen-kormány idején a magyar–román viszony minimális normalizálódásának egyik állomásaként Magyarország és Románia 1924-ben több egyezményt írt alá, melyben kölcsönösen lemondtak az 1919–1920-as háborúskodás és megszállás címén támasztott jóvátételi igényekről, valamint a kereskedelmi kapcsolatokat a legnagyobb kedvezmény elve alapján rendezte a két ország. Bethlen értékrendjében a szomszédos államok kapcsán több okból a Romániával való megegyezés állott első helyen. Maga is erdélyi lévén, az ottani magyarság érdekei különösen közel állottak hozzá, valamint ott élt a legnagyobb lélekszámú magyar kisebbség. Továbbá a latin szomszédhoz való közeledés ellensúlyozhatta a szláv és a német uralmi igényeket a Duna-medencében. (Fülöp–Sipos 1998, 143–144. p.) A miniszterelnökhöz hasonlóan erdélyi származású Szabó Dezső is a magyar és román nép közeledését hangsúlyozta 1926-os keltezésű magánlevelében. Ebben arról írt, hogy egy új külpolitikai gondolat foglalkoztatja, amit most kezd részleteiben kidolgozni.⁸ A levélből megtudhatjuk, hogy az új irány a magyar és román népnek „a német és pánszláv veszedelemmel” szembeni összefogását tűzi ki célul.

1927. november 7-én leplezték le az ország elöljárói Kossuth Lajos szobrát Budapesten, az Országház téren, melyet a jeles esemény alkalmából a nagy magyar politikusról neveztek el. Az országos programok keretében zajló Kossuth-ünnepséget követően másnap az országgyűlés megtárgyalta és törvénybe iktatta Kossuth Lajos emlékét, valamint március 15-ének nemzeti ünnepé nyilvánítását.⁹ Szabó Dezső az esemény apropóján éles hangú írásban jelentette ki, hogy az akkori rezsim meghamisítja a nagy politikus nevének történelmi tartalmát, hiszen Kossuth szemben állt azzal a Habsburg-dinasztiával, mely a „magyarságot beletaszította a világháború írtózat

8 P. Gulácsy Irén: *Szabó Dezső új művének motívumairól*. Nagyvárad, 1926. október 3. Gulácsy közli a teljes hozzá intézett levelet. (Nagy 1964, 412. p.) Szabó Dezsőt és Gulácsy Irént a húszas évek második felében irodalmi barátság fűzte egymáshoz, ami az évtized végére felbomlott.

9 Az országgyűlés képviselőházának 83. ülése 1927. évi november hó 7-én, hétfőn, Puky Endre és Huszár Károly elnöklete alatt. Vö.: *Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett Országgyűlés képviselőházának naplója*. Budapest, Athenaeum, 1927, VI. k. 223–242. p.

kockázatába”, míg az ellenforradalmi rendszer elitje az 1918 előtti „Habsburg-politika” folytatója, így méltatlan Kossuth megünneplésére. Az író hangsúlyozta, hogy a mai magyar külpolitikának a „kelet európai föderáció”¹⁰ kossuthi gondolatát kellene követnie. A kelet-európai összefogás alanyai kapcsán Szabó Dezső egy másik írásában (Péterfi 2011, 90. p.) kiemelte, hogy a föderációt elsősorban „a Balkán államokkal, elsősorban Jugoszláviával és Romániával” kell megvalósítani, hozzátéve, hogy az így formálódó gazdasági egységhez Csehszlovákia, Lengyelország s a balti államok fokozatosan csatlakoznának.

Szabó Dezső 1928-ban a Bajcsy-Zsilinszky Endre által szerkesztett *Előörs*-ben publikált. A *Szentistvánnapi levél* című írásában három tényezőre hívta fel a figyelmet: 1. Először a magyaroknak kell az általa megfogalmazott demokráciát megvalósítaniuk, s miután a Duna-medence népei is átvették ezen államberendezkedést, az összefogás megvalósulhat.; 2. A „Dunamedence, Kelet Európa és a Balkán népeinek”¹¹ összefogása egy hatalmas gazdasági tömörülést is jelentene.; 3. Itt jelöli meg először a szerző azt a társadalmi bázist, amire a föderáció politikájának épülnie kell: ez pedig a parasztság.

Szabó Dezső Kelet-Európa-tervének részleteit legalaposabban 1935-ben a *Magyarország helye Európában: Kelet-Európa* című tanulmányban fejtette ki. Az írás kiindulópontja: Kelet-Európát – két közép nagyságú államot (Lengyelország, Törökország) leszámítva – a nagyhatalmi politikának kiszolgáltatott kis államok alkotják. Ezért szükséges e kis államoknak egymással összefogniuk. Szabó Dezső több közös pontot sorol föl a kelet-európai népek esetében. Elsőként a terjeszkedő Németország és Oroszország okozta közös veszélyre figyelmeztet. Németországot a gazdasági és katonai szervezettsége s a Kelet-Európa felé terjeszkedő politikája miatt tartotta veszélyesnek a független kis államok szemszögéből, Oroszország szerinte hatalmas népességszámával és területének nagyságával veszélyezteti e térséget. A közös veszély, a közös múlt s a hasonló gazdasági és társadalmi helyzet Szabó Dezső szerint kikényszeríti a „kelet-európai államok történelmi együttműködését”. Az új történelmi összefogás szerinte katonai, külügyi, gazdasági és kulturális téren, valamint a határok kérdésében a következőképpen lenne megvalósítható: a konföderáció katonai téren olyan szövetséget jelent, mely minden külső támadással szemben közös védekezést ír elő. Ez Szabó szerint az Osztrák–Magyar Monarchia rossz tapasztalatai alapján nem jelentene közös hadsereget vagy közös vezényleti nyelvet. Másodszor a kelet-európai összefogás közös külpolitikát követel. Ennek irányító szerve a tagországok külügyminisztereiből álló Tanács. A közös szervezet mellett minden nemzet megtartaná saját külügyminisztériumát és önálló külképviseletét. Harmadik pontként Szabó Dezső gazdasági együttműködést szorgalmaz a tagországok számára. Negyedikként Kelet-

10 Szabó Dezső: Zugligeri levelek. Tizedik levél: Kossuth. *Esti Kurir*, 252. sz. 1927. november 6.

11 Szabó Dezső: Szentistvánnapi levél. *Előörs*, 1. (1928. augusztus 19.) 24. sz. 5–6. p.

Európa kulturális összefogásának célja az volna, hogy „biztosítsa e népek teljesen önálló, szabad egyéni megépülését”. A kelet-európai népek egyetemien olyan tanszékek volnának, melyeken e nemzetek megismerhetnék egymás történelmi, szociológiai, földrajzi, gazdasági, etnológiai, irodalmi és politikai természetét. Ezen feldolgozás révén – a nyugat-európai kultúrához hasonlóan – meg lehetne ismertetni a világgal a sajátos kelet-európai kultúrkincset. A kelet-európai konföderáció ötödik pontjaként a határok kérdéséről értekezik az író. Szerinte a határok a közeljövőben át fognak alakulni, s „az a folytonos ellentétekre vezető politikai és gazdasági jelentésük, mely ma még annyira megvan, fokozatosan szűnni fog s úgy szólva inkább a közös pszichéjű történelmi egységek öntudati elemeivé nemesülnek”.¹²

Modelljét Szabó laza konföderációnak tartotta, szemben az általa tévesen uniformizálónak tartott korábbi magyar konföderációs elképzelésekkel. Szerinte Kossuth Lajos dunai népek összefogását célzó tervében és Jászi Oszkár „Keleti-Svájc” elgondolásában is a kis nemzetek önállóságuk túl sok eleméről mondanának le, így ezek a tervek nem segítenék a kelet-európai nemzetek önállóságának megőrzését. E bírálat mögött nyilvánvaló az ellentmondás: Szabó nem hajlandó észrevenni, hogy az együttműködésből a nemzeti szuverenitás bizonyos elemeinek feladása is következik. A kelet-európai államok együttműködésének megvalósításában Szabó Dezső kulcsszerepet szán a magyar kormánynak, javaslatot tesz egy informatív kelet-európai parlament létrehozására, melyben a térség szakértői szabadon vitatnák meg a konföderáció politikai, gazdasági és kulturális módozatait. E testület az író szerint teljesen független lenne a mindenkori kormányoktól, hisz célja a napi politizálás helyett a kelet-európai összefogás előkészítése lenne. Az állandó parlament – Budapest központtal – a „tudomány szenvedélytelen letörhetetlenségével folytatná a maga munkáját”. Emellett működne egy *Keleteurópa* című folyóirat, mely „munkatársakat szervezve mind e népek kiválóságai közt: állandóan ismertetné e népek politikai, társadalmi, gazdasági, kulturális életét”.¹³ Szabó Dezső a magyar egyetemi és főiskolai ifjúságnak nagy szerepet szánt e munka elvégzésében, főként a kelet-európai gondolat propagálásában s a közös baráti (nemzetek közötti) kapcsolatok kialakításában.

Németh László harmadik útja

Szabó Dezső mellett a népi írók másik meghatározó személyisége Németh László volt. 1901-ben született Nagybányán, apja pedagógus volt, a család 1905-ben költözött Budapestre. A trianoni békediktátum aláírásának évében, 1920-ban magyar–francia

12 Szabó Dezső: *Magyarország helye Európában: Keleteurópa*. Szabó Dezső Füzetek. Budapest, Ludas Mátyás Kiadás, 1935 május. 3–30. p.

13 Uo. 29. p.

szakra iratkozott be a bölcsészkarra, de 1921 tavaszán már orvostanhallgató volt. 1925 decemberében tett szert országos ismertségre, amikor is megnyerte a *Nyugat* novellapályázatát. 1926-tól a *Protestáns Szemle*, a *Nyugat*, a *Társadalomtudomány* és az *Erdélyi Helikon* munkatársa volt. Főleg kritikákat írt az élő magyar és világirodalom egyes íróiról, műveiről. 1932-ben szakított Babitscsal és a *Nyugattal*, s 1932 őszétől 1937 elejéig összesen 17 füzetben jelentette meg az egymaga írta folyóiratát, a *Tanút*. 1934-ben részt vett a népi írók nemzedéki folyóirata, a *Válasz* megalapításában és szerkesztésében, számos írást közölt a lapban. 1935 augusztusában romániai utazáson vett részt, erről nagy hatású útinaplót is megjelentetett. Regényeket, tanulmányokat, drámákat írt, és jelentős publicisztikai munkásságot is folytatott. 1940-től a Móricz Zsigmond szerkesztette *Kelet Népe* munkatársa és a Zilahy Lajos-féle *Híd* főmunkatársa. Számos városban tartott előadást, s 1941-től az Illyés Gyula szerkesztette *Magyar Csillagba* is írt. 1942-ben részt vett a balatonszárszói és a lillafüredi találkozók. 1943 augusztusában nagy hatású előadást tartott a második balatonszárszói konferencián, ahol megfogalmazta híres „harmadikutas” külpolitikai koncepcióját. A német megszállás, 1944. március 19-e után ő is bujdosni kényszerült.

Trianon után kevesen jutottak el annak kimondásáig, hogy a történelmi Magyarország szétesése egy hosszabb folyamat része volt. Németh László azok közé tartozott, akik felismerték, hogy a nemzetiségi kérdés és a nacionalizmus eszméjének térségünkben is végbemenő térhódítása jelentősen járult hozzá a Habsburg Monarchia (és benne Magyarország) széteséséhez. „Csakhogy – írta – Erdélyt és a Felvidéket nem a nagyhatalmak vitték el, hanem a kis népek nacionalizmusa.” Azaz a történelmi ország összeomlása egy szerves folyamat betetőzése, és nem véletlen történelmi kisiklásként értelmezhető. „Mihelyt nemzetiségeinket ez a tizenkilencedik századi elv teljesen hatalmába kerítette – írta *A magyar élet antinómiai* c. tanulmányában – Magyarország régi alakjában nem maradhatott fenn, az engedékenység éppúgy felrobantotta volna, mint a türelmetlenség.” A szakirodalom tükrében megállapítható, hogy Németh László fontos megállapítása is féloldalas, mert a kis népek nacionalizmusát az antant segítette diadalra, mégpedig azért, mert Németországgal szemben a Monarchia elvesztette hagyományos egyensúlyozó szerepét.

Az első világháborút lezáró békek a térség soknemzetiségű jellegeből fakadó problémáit az új – az Osztrák–Magyar Monarchiához hasonlóan multietnikus – államok (pl. Csehszlovákia, Jugoszlávia) létrehozásával úgy orvosolták, hogy közben újabb problémákat generáltak. A kisantant országok kisebbségpolitikájának meghatározó eleme volt a magyar ellenségkép erősítése. A magyarelles intézkedések (pl. kisebbségi nyelvoktatás meggyengítése, földreformok, a kisebbségek önszerveződését biztosító egyházak elleni döntések) közösen jellemezték Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia kisebbségpolitikáját. Az 1919–1923. évi békerendszer összeomlása és a hatalmi viszonyok átrendeződése (Németország megerősödése) Európában az 1930-as évekre új kérdéseket vetett fel Kelet-Közép-Európa számára. Ennek egyik fontos része lehetett

volna a kisebbségi kérdés rendezése a térségben. Németh László ebben a helyzetben az állami és etnikai szétszabdaltságon túli közös hazát javasolt a térség népeinek. Hitler hatalomra jutása előtt egy évvel így figyelmeztetett: „mi, Duna-népek ott tartunk, ahol a háború előtt, itt élünk egy sorsközösségben, egymásról mit sem tudva. Igazán itt az ideje, hogy megismerjük testvéreinket, akikkel egy ország száraz emlőjét szoptuk.” (Németh 1992, 510. p.)¹⁴ Majd arról számol be, hogy „Csehül tanulok, románul, szerbül, lengyelül..., s ide-oda levelezek, hogy a tót, cseh, román viszonyok felől tájékozódjam. (...) Cseh, szerb, román – és patriotizmus? Igen! A nemzet nem föld, hanem történelmi rendeltetés, s a történelem nagy igényei összeharagvosolnak kicsiny haragosokat. Cseh, szerb, román, német: ellenség, tanítja a régi patriotizmus, én azonban a Rajnától az orosz határig az etnográfiai és nemzeti sérelmek fölött egy új vállalkozás körvonalait látom, mely testvérré teszi az ellenséges népeket...” (Németh 1970, 246. p.)

A harmincas évek végére Németország további megerősödése – egyebek között – Csehszlovákia szétesését is eredményezte, a magyar külpolitika előtt is megnyílt az út a határok revíziójára. „Mi bármely rész-revízió, ha egész sorsunknak nem vagyunk gazdái többé?”¹⁵ – tette fel a kérdést Németh a részleges erdélyi revíziót jelentő második bécsi döntést követően 1940-ben. Ebben az írásában utalt arra is, hogy a magyar írónak volt egy fontossági sorrendje a hazai teendőkre vonatkozóan. Eszerint először a magyar nemzetbe kell mindenekelőtt a magyar népet befogadni. Másodsor: „értessük meg magunkat az egysorsú népekkel; építsük bele egy nagyobb kelet-európai szolidaritásba a magunk biztonságát.” Harmadsor: „javítsuk meg, ha alkalom nyílik rá: a magyarság csonkító határokat.” Azaz Szabó Dezsővel ellentétben Németh László szűkeségesnek tartja a revíziót, de a magyar szuverenitást – *Az elsodort falu* szerzőjéhez hasonlóan – még ennél is fontosabbnak véli.

A „Magyar Élet Könyvbarátai”-nak társasága a protestáns Soli Deo Gloria Szövetség balatonszárszói telepén a „paraszt-, munkás- és értelmiségi ifjúság” találkozóját szervezte meg 1943 augusztusában. Az egy hétig tartó konferencián Erdei Ferenc és Németh László előadása jelentőségét tekintve messze kiemelkedett a felszólalások sorából. Erdei előadásából a résztvevők többsége – nem alaptanul – azt a következtetést vonta le, hogy a magyar társadalom csak a nemzetiszocializmus és a marxista szocializmus között választhat, illetve, hogy Magyarország számára az utóbbi kínálja a jobb lehetőséget. Németh László pesszimista hozzászólásában kiemelte, hogy a magyar népre – győzzenek akár az angolok, a németek vagy az oroszok – súlyos megpróbáltatások várnak. Németh semmi biztatót nem várt az angolszász kapitalizmustól, de – álláspontja szerint – veszélyek leselkednek a szovjet szocializmus felől is. A magyar népre gyarmati sors vár, ez ellen kell fellépnie az ún. harmadik oldalnak. Németh tehát

14 Eredetileg: Közép-Európa. Tejttestvérek. *Tanú – Németh László kritikai folyóirata*, 1932.

15 Németh László: Erdély ünnepére. *Magyar Élet*, 1940 október, 1–3. p.

nemcsak a diktatórikus rendszerektől (náciizmus, bolsevizmus) féltette nemzetét, hanem a nyugat-európai kapitalizmustól is. „Tegyük fel – mondotta –, hogy van Új-Guineában egy párt, amely azt vallja, hogy Új-Guineának az angolokénak kell lennie. A másik szerint Új-Guinea csak a hollandok alatt lehet boldog. S most feláll valaki, s azt kérdi: Nem lehetne Új-Guinea a pápuáké? Ez a – harmadik oldal.” (Németh 1992. II. k., 1290–1291., 1289., 1290. p.)¹⁶ Németh programja, a „harmadik út” tehát a magyar függetlenségről, a szuverenitás megőrzéséről szól.

Két pogány közt: Szabó Zoltán publicisztikája

A Budapesten 1912-ben született író személye azért is lehet fontos, mert a 20. századi magyar történelemben kevés olyan politikai szereplővel találkozunk, aki napjainkig integráló erővel bír. Tanárai közül nagy hatást gyakorolt rá Sík Sándor, akinek hatására útja a cserkészethez vezetett. 1933-ban – Sík Sándor támogatásával – Boldizsár Ivánnal megalapította a Fiatall Magyarok Szociográfiai Munkaközösségét és annak folyóiratát *Fiatall Magyarország* címmel. Részt vett a Márciusi Front előkészítésében, 1937. március 15-én jelen volt megalakulásánál. Ugyanebben az évben jelent meg *Cifra nyomorúság* c. szociográfiája a „Magyarország felfedezése” sorozat részeként. A Horthy-rendszer kritikusa, miközben tisztelt Teleki Pál németellenességét. Nem minden népi íróra igaz, de az ő esetében elmondható: sem a zsidó-, sem a későbbi németellenes hullám nem érinti meg. A német megszállásig a *Magyar Nemzet* publicistája, a második világháború után a *Magyar Közlöny* és a *Valóság* szerkesztője. 1947-től a párizsi magyar követségen második feleségének édesapja, Károlyi Mihály mellett a magyar művelődés ügyeit intézte. 1949-ben, a kommunista fordulatot követően több író társához hasonlóan ő is az emigrációt választotta. Többé már nem is tért haza, de külföldön is a magyar ügyet szolgálta, egyebek között a *Szabad Európa Rádió* és a *Látóhatár* munkatársaként. Franciaországban hunyt el 1984-ben.

Az első bécsi döntés megmutatta, hogy a magyar revíziós igényeket (legalábbis részben) Európában Németország és Olaszország támogatta. Kárpátalja 1939 tavaszi visszaszerzése pontosan érzékeltette a szűkülő magyar külpolitika mozgásterét: a második Teleki-kormány egyfelől törekedett a revízió folytatására, másfelől Kárpátalját azért akarta megszerezni, hogy az így megnyíló magyar–lengyel összefogás révén Berlinnel szemben nagyobb mozgástérhez jusson. Szabó Zoltán három hónappal a kárpátaljai bevonulást követően a *Magyarország és Közép-Európa* c. írásában a Duna-völgyi népek kilátásait elemzi. (Szabó 2002, 45–67. p.) A geopolitikai adottság: a Németország és a Szovjetunió – Szabó megfogalmazásában „a két pogány” – közti világ, Közép-Európa népeinek itt kell boldogulniuk. Az Északi-tengertől Adriáig húzódó

16 Eredetileg: Németh László: *Második szárszói beszéd*, 1943.

„mozaikos tájat” a szociográfus a Kárpátok mentén osztja egy északi s egy déli részre. A déli, „Kárpát alatti táj” múltját elemezve megállapítja, hogy a magyarok, románok, szlovákok, horvátok, szerbek és dalmaták lakta területen a magyarság legnagyobb eredménye az volt, hogy hivatástudatot, feladatot tudott adni a térség népeinek. Ezt a szerepet pedig – véli Szabó – csak magyarul lehetett megtalálni. „A magyar úgy gondolkodott – írja –, hogy gondolatát szlovák, román és horvát, mint e táj fia, végsőfokon magáénak ismerhette. A magyar népek helyett vitte a dávidi harcot a Góliátok ellen. S a többi nép legjobbjai, Hunyadiak és Zrínyiek, Petőfik és Martinuzziak úgy találták meg e terület természetes ellenfeleit, hogy megtanultak magyarul gondolkozni.” (Szabó 2002, 47. p.) A magyarok és nemzetiségek viszonylatában ellenségeskedést hozó változást a herderi eszmék nyomán bekövetkező – kis népeket elérő – nemzeti ébredésekben találja meg a szerző. „Mert – írja a német filozófus által közvetített kultúrnationalizmusra utalva – arra tanította őket, hogy szabadságukat nem egymásért és egymás mellett, hanem egymás ellen kell keresniök.” (Szabó 2002, 48. p.) Erre első példaként az 1848–49-es szabadságharcot említi, ahol a most már „mostohatestvéreknek” nevezett öntudatra ébredő nemzetiségek szembefordultak a magyarsággal. A nacionalizmus térhódítása mellett a Trianonhoz vezető út másik problémáját abban látja a fiatal publicista, hogy a nemzetiségek nagyhatalmi támogatásra tettek szert, így jutván a sorstól „kiérdemeletlen ajándékokhoz”. Szabó Zoltán – Bibóval ellentétben, de a korabeli közvélemény álláspontját követve – nem tesz különbséget a trianoni békeszerződésben elveszített magyarlakta területek és a nemzetiségi többségű területek között. Holott a történelmi Magyarország felbomlását vizsgálva számos olyan tényezőre világít rá (pl. az egyes nemzetiségi törekvéseket felkaroló nagyhatalmak és a nacionalizmusok szerepe), amelyből ez a következtetés akár levonható is lenne.

Szabó Zoltán 1939 tavaszán cikksorozatot indított a *Szellemi Honvédelem* ügyében a *Magyar Nemzet* c. napilapban. Ennek szükségességét később azzal indokolta, hogy az idegen eszmék hatására – főleg a középosztályban – a független politikai gondolkodás és magyar öntudat elhalványult. Szabó írásai egyértelműen a nácizmus szellemi befolyása és a magyarországi szélsőjobb ellen irányultak. A *tardi helyzet* szerzője a társadalmat és a nemzetet írásaiban kettős értelemben fogta fel: „apánk az állam, de anyánk a nemzet”, írta Illyés nyomán. A kulturális értelemben felfogott nemzetet megpróbálta elválasztani az államtól, a hazát pedig az országtól. Véleménye szerint a nemzet – Németh László ekkori kifejezésével a „magyar oldal” – fölötté áll a baloldalnak és jobboldalnak. Volt ebben szerepe annak, hogy ő maga nemigen tudta besorolni magát se jobbra, se balra, ami azzal járt, hogy a baloldaliak gyakran jobb-, a jobboldaliak pedig többnyire baloldalinak tartották.

Szabó Zoltán a második világháború alatt született, Kelet-Közép-Európát érintő írásaiban a többi népi íróhoz hasonlóan a dunai népek megbékélését szorgalmazta. Így Darvas József *Erdélyi naplójából*, valamint Kovács Imre *Erdélyi utazás* című, *Magyar*

Nemzetben megjelentetett cikksorozatából ugyanúgy a megbékélés hangja olvasható ki, mint Szabó Zoltán *Kárpátaljai jegyzőkönyvéből*.

Összegezve megállapíthatjuk: Szabó Zoltán írásaiban úgy gondolta, hogy a két diktatórikus nagyhatalom közé szorult kelet-közép-európai államok számára a függetlenség elvesztése nagyobb veszélyt jelent, mint a határok kiigazítása által elérhető nyereség. Fontos gondolata volt az ebből következő állítás is, hogy a „két pogány” (náci Németország, kommunista Szovjetunió) közt küzdő kis népek egymással összefogva, ne pedig egymás ellenében, egyik vagy másik nagyhatalom mellé állva keressék szabadságukat, boldogulásukat.

A népiek és a hatalom találkozása, avagy Zilahy Lajos Vendégkönyve

Zilahy Lajos (1891–1974) író azok közé tartozott a harmincas években, akik közvetítő szerepet játszottak a hatalom és a népiek között. A népi írókat több konzervatív (pl. Teleki Pál, Kozma Miklós, Zsindely Ferenc) is segítette, ami azért is fontos, mert így a magyar népi mozgalom gondolatai szélesebb körben is elterjedhettek a Horthy-korszakban. Az 1932-ben miniszterelnökké kinevezett Gömbös Gyula is várakozással viszonyult a népiek tevékenységéhez. Ez kölcsönös volt: a népiek a földreform és a szociálpolitika terén reméltek változásokat, mindkét fél Bethlen István miniszterelnökségének eredményeit próbálta meghaladni. A végül tartós eredményt nem hozó kapcsolatfelvételben a legfontosabb szerepet Zilahy játszotta. Gömbös Gyulát 1935. április 16-án Zilahy a villájában fogadta, a találkozáson többen is részt vettek a népi írók közül (Féja Géza, Illyés Gyula, Móricz Zsigmond, Németh László, Szabó Lőrinc, Tamási Áron). Május elején ennek érdekében létrehozták az *Új Szellemi Front* nevű tömörülést, ez a törekvés azonban a kezdeményezés szintjén maradt. A Corvin-koszorúval is kitüntetett Zilahy több újság (*Budapesti Hírlap*, *Est-lapok*, *Magyarország*) szerkesztőségénél is dolgozott, saját filmvállalatot is alapított. A Horthy-rendszert támogató író számos művét megfilmesítették.

Arról, hogy máskor is találkoztak a hatalom és a népiek képviselői, a 2010-es évek közepéig nem tudtunk, illetve csak nagyon kevesen értesülhettek róla. E sorok szerzője rátalált egy olyan forrásra, mely azt támasztja alá, hogy Zilahy Lajos 1940-ben és 1943-ban is meghívta a hatalom és a népiek (s néhány velük szimpatizáló, főként legitimista értelmiségi) képviselőit. A Zilahy Vendégkönyvre Féja Géza fia, Endre lakásán találtam rá, a kutatásra 2016-ban kaptam engedélyt az örököstől, az Egyesült Államokban élő Elizabeth K. Graves-től, illetve az Országos Széchényi Könyvtártól. Elizabeth K. Graves 2019 júliusában a Zilahy Vendégkönyv publikálására vonatkozó engedélyt is megadta. Így kerülhettek be a *Trianon* és a *revízió* c. általam szerkesztett antológiába (Budapest, Osiris, 2021) a kurióznak számító új források. 1940 márciusában Zilahy Lajos vendégeket hívott, és megkérte őket, írják be véleményüket vendégkönyvébe Európa és Magyarország várható sorsáról. A hagyaték különlegességét az adja, hogy a vendégek

között szerepel – többek között – a korszak írói közül Féja Géza és Móricz Zsigmond. A politikusok közül pedig az az Eckhardt Tibor, aki Teleki Pál kormányfő megbízásából az USA-ba utazott, hogy a német orientáció ellensúlyozására kapcsolatokat építsen ki az angolszász hatalmakkal. Jelen volt továbbá Auer Pál jogász és politikus, aki francia és angol kapcsolatai, valamint németellenes nézetei miatt az ország német megszállása után illegalitásba kényszerült. A résztvevők közt találjuk Károlyi Józsefné grófnőt, (akinek a férje legitimista politikus volt), Pethő Sándor történészt, a náciellenes *Magyar Nemzet* alapító főszerkesztőjét.

A beírást 1943-ban Zilahy kérésére részben változott személyi összetételben megismételték. Zilahy Egyesült Államokba való távozása után a vendégkönyv az író unoka-öccséhez, Budai Tiborhoz került. Budai halálát követően egyik öccse átadta a vendégkönyvet az Országos Széchényi Könyvtárnak. 1999-ben a Zilahy által szervezett találkozón is részt vevő Dr. Supka Magdolna (Féja Géza második feleségeként volt jelen) kért engedélyt a kutatásra a találkozó másik résztvevőjétől, Zilahyné Bárczy Piroskától. Supka Magdolna 1939 és 1943 között Zilahy Lajos *Híd* c. folyóiratának a munkatársa volt. A zárolás feloldása megtörtént, másolat is készült a vendégkönyv 1940-es és 1943-as bejegyzéseiről. Dr. Supka Magdolna 2005-ös halálával azonban a kutatás nem folytatódhatott. A vendégkönyv írásai azért is bírnak különös jelentőséggel, mert az Európában általános háborús cenzúra közepette megismerhetjük a korszak egy-egy meghatározó gondolkodójának tényleges álláspontját Európa és benne Magyarország várható sorsáról.

Az 1940-es találkozón részt vevő Eckhardt Tibor (1888–1972) a Fajvédő Párt egyik vezetője, 1928-tól pedig a Magyar Revíziós Liga ügyvezető alelnöke. 1930-tól a Független Kisgazdapárt tagja, Gaál Gaszton halála után a párt elnöke (1932–40). 1935 után ellenezte a német orientációt, az angolszász irányzat híve volt. Horthy Miklós kormányzó és Teleki Pál miniszterelnök megbízásából 1940 nyarán az USA-ba ment, hogy ott kapcsolatokat építsen ki; nem tért vissza, előadó lett a georgetowni egyetemen. 1945 után a szovjetellenes és antikommunista emigráció egyik vezéralakja, a Magyar Nemzeti Tanács egyik megszervezője lett. A pályáját a fajvédőkkel kezdő politikus németellenes, „harmadikutas” irányban politizált tovább, számos kortársához hasonlóan ő is emigrációban élte le élete egy meghatározó részét. Az 1940. március 21-én Zilahy által szervezett találkozón Eckhardt még meglehetősen optimista, 1943-ra vonatkozóan a következőket írja: „Meg fog születni az új európai lelkiismeret védelmében az európai együttműködés, mely soha nem látott fejlődéshez fog elvezetni. Ebben a helyzetben az egyén szabad lesz, a társadalom keresztény s a nemzeti gondolat, az imperializmus helyett a népi mélységekben fog érvényesülést keresni.” (Péterfi 2021, 288. p.) A házigazda Zilahy a formálódó európai egység helyett egy „irtózatoss radalmi hullámmal” számolt, mely az európai rend teljes pusztulását jelenti majd. A magyar sorsot illetően viszont Zilahy is, Pethő Sándor is nagyon optimisták voltak, a *Magyar Nemzet* főszerkesztője így fogalmazott a Vendégkönyv tanúsága szerint:

„Hiszem és várom a keresztény humanizmus feltámadását és a magyarság újabb dicsőségét.” Eckhardthoz hasonlóan valamiféle európai egységről vizionált a diplomata Auer Pál is, aki egy rövid versben fogalmazta meg – a Duna menti összefogásra is homályosan utaló – gondolatait:

*Itt ülök fáradtan, bután...
Mi lesz a háború után?
A Nyugatnak keletje lesz...
a Keleten vajon mi lesz?
Ezt vallom én már húsz év óta,
hoggy egységes lesz Európa...
Bár lesz még sok náció,
de lesz egy federáció...
S a Duna-völgy átalakul,
És itt a magyar lesz az úr...*

1943 tavaszán találkozott újra a társaság, az összetétel azonban megváltozott. A régi csapatból Eckhardt Tibor felesége, Pethő Sándor neje (ekkor már Acsay Lászlóné néven), Féja Géza és Supka Magdolna, Auer Pál, Zilahy Lajos és Bárczy Piroska voltak jelen. A Vendégkönyv beszámol Pethő Sándor váratlan haláláról: 1940. augusztus 25-én autóbaleset áldozata lett. Újabb szomorú eseményről is olvashatunk: „1942. szeptember 5-én éjjel 12 órakor, ugyanabban az órában, mikor Móricz Zsigmond meghalt, orosz bomba döntötte romba a házat. E könyv sértetlenül került ki a romok közül.”

Az új vendégek: Szapáry Erzsébet grófnő, Szapáry Antal gróf, Acsay László, Pósfay László. Szapáry Antal kapcsán érdemes kiemelni, hogy a gróf a második világháború idején a Magyar és Nemzetközi Vöröskereszt összekötő tisztjeként több tízezer lengyel menekültnek segített ideiglenesen letelepedni Magyarországon. Nővére, a találkozózn szintén jelen levő Szapáry Erzsébet grófnő a világháború alatt több ezer zsidó származású embert mentett meg. Szapáry Antal 1948-ban az Egyesült Államokba emigrált, és 1949-ben megalakította a magyar diaszpóra egyik jelentős szervezetét, a Magyar Nemzeti Sportszövetséget (Hungarian National Sports Federation). Acsay László (aki Pethő Sándor özvegyét vette feleségül) a Magyar Egyetemisták és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetségének elnöke (1930–1931) volt a Horthy-korszakban. Eckhardt Tiborhoz hasonlóan a Független Kisgazdapárt tagja, 1936-tól a párt ügyésze. Ő is „harmadikutas”: német- majd szovjetellenes nézetei miatt 1947 végén elhagyni kényszerült Magyarországot. Az 1943-as Zilahy-találkozón Auer mellett ott van egy másik diplomata is, dr. Pósfay László személyében. Pósfay ekkor I. osztályú követségi titkár, aki a központból a „sztambuli magyar királyi főkonzulátushoz” került 1943. november 10-ével.

1943. március 21-én már lényegesen más külpolitikai helyzet fogadja Zilahy Lajos vendégeit 1940 tavaszához képest. Teleki Pál öngyilkossága után Horthy bizalma meg-

ingott Bárdossy László miniszterelnökben. Ebben döntő szerepet játszott az, hogy az ország 1941 végén hadiállapotba került Nagy-Britanniával és az Amerikai Egyesült Államokkal, valamint még szorosabbá vált hazánk kapcsolata a náci Németországgal. Bárdossy leváltását követően Kállay Miklós kormányfő a németektől való függés lazításán és a Nyugathoz közeledésen dolgozott munkatársaival. Paradox módon ebben a kérdésben a konzervatív és baloldali ellenzékére jobban számíthatott, mint saját kormánypártjának, a Magyar Élet Pártjának több tagjára. Ha Zilahy vendégeit számba vesszük, világosan látható, hogy ebben a körben is a Nyugat-barát vonal volt a meghatározó. Nézzük, mire számítottak a Zilahy-vendégek 1943 tavaszán. Különbség a korábbi találkozóhoz képest, hogy most három helyett egy évre előre (1944. március 21.) próbálták felvázolni a jövőt a résztvevők Európa és Magyarország sorsa tekintetében. A kiszgazda politikus Acsay optimista, szerinte a háborút az „elkövetkezendő tél összetöri”. A népiek által hirdetett dunai konföderáció az ő nézeteit is befolyásolta. Ezt bizonyítja, hogy egy olyan „közép-dunai blokk” létrehozásával számol a győztesek részéről, ahol a magyarságnak jelentős szerepe lesz az irányításban. Ez a „tejtestvéri összefogás” a Baltikumtól az Adriáig húzódó kis államok politikai és gazdasági összefogása lett volna. Végigolvasva a bejegyzéseket, a találkozó résztvevői közül ekkor mindenki angolszász győzelemmel és német vereséggel számolt. A népi írók közül a legtöbb külpolitikai írást jegyző Féja Géza sorait szó szerint is érdemes idéznünk: „Talán kölcsönösen meggyengül a két molok, a harmadik: a kapitalista pedig el lesz foglalva a saját dolgával, s mi: föllélegezhetünk.” A molok jelentése szörny, azaz itt Féja a két terjeszkedő nagyhatalomra, a náci Németországra és a kommunista Szovjetunióra utal. Szabó Zoltán kuruc verssorához térünk vissza tehát 1943-ban: a „két pogány közt” őrlődő Magyarország kiszolgáltatott jellegére.

Volt-e esély a korszakban a népiek által sokat hangoztatott, a Zilahy-találkozókon is felmerülő kelet-európai föderációra? A népi írók táborába tartozó Kovács Imre híres üzenete – a „Duna völgye a Duna völgyieké!”¹⁷ – egyszerre szólhatott a Trianont tető alá hozó nyugati nagyhatalmaknak, majd a tengelyhatalmaknak és a Szovjetunióknak. „Az a tény – írta 1946-ban (a népi írók java részét tömörítő) Nemzeti Parasztpárt napilapja, a *Szabad Szó* –, hogy magyar földön volt a szomszéd népek kulturális fejlődésének egy-egy fontos állomása, hogy a mi Kossuthunk vetette fel a dunavölgyi konföderáció eszméjét, hogy a mi Bartókunk munkálkodott zenei téren a közös dunavölgyi műveltség érdekében, hogy íróink – Szabó Dezsőtől kezdve a népi írókig – mind-mind hívei a dunai gondolatnak, arra kötelez bennünket, hogy kövessük őket.”¹⁸ A dunai térség konföderatív egységekké szervezésének terve az első világháború után és a második világ-

17 Kovács Imre: Dunakonföderáció. *Magyar Út*, 4. (1937. április 1.) 6. p.

18 Rádiófigyelő: Dunavölgyi gondolat. *Szabad Szó*, 8. évf., 1946. június 9.

háború alatt is felmerült az angol és az amerikai elképzelésekben. Winston Churchill például az egész földrészt egy több föderációból álló *Európai Egyesült Államok*ként képzelte el. A brit miniszterelnök támogatta azt az 1942 végére körvonalazódó koncepciót is, hogy az északi és déli konföderációk mellett, illetve részben helyettük alakuljon egy *dunai konföderáció*. A magyar népi mozgalom számos képviselőjénél is felmerülő konföderációs elképzelés tehát – legalábbis a teheráni konferenciáig – rendelkezett némi realitással a második világháború egy bizonyos szakaszában. Az 1920-as status quót többnyire érvényesítő párizsi békekonferencia, s az azt megelőző hitleri, majd követő sztálini birodalmi – minden más külpolitikai utat, így a konföderációt (is) elvető – politika felülkerekedése a térségben azonban elodázta a Duna-menti népek valós, mély megbékélését.

Irodalom

- Fülöp Mihály–Sipos Péter 1998. *Magyarország külpolitikája a XX. században*. Budapest, Aula.
- Gombos Gyula 1989. *Szabó Dezső*. Budapest, Püski.
- Nagy Péter 1964. *Szabó Dezső*. Budapest, Akadémiai.
- Németh László 1970. Új nyelvtanokra. In Uő: *Két nemzedék*. Budapest, Magvető–Szépirodalmi.
Első közlése: *Tanú*, 1. (1932–33.)
- Németh László 1992. *A minőség forradalma – Kisebbségben*. I. k. Budapest, Püski
- Németh László 2002. *Magam helyett*. II. k. Szerk. Németh Ágnes. Budapest, Püski.
- Péterfi Gábor 2011. *Szabó Dezső És Féja Géza Trianon-reflexiója és külpolitikai nézetei*. Budapest, L'Harmattan.
- Péterfi Gábor (szerk.) 2021. *Trianon és a revízió. A népi írók feljegyzései (1920-1944)*. Budapest, Osiris.
- Ring Éva (szerk.) 1986. *Helyünk Európában. Nézetek és koncepciók a 20. századi Magyarországon*. Budapest, Magvető.
- Szabó Dezső 1991. *Az egész látóhatár*. I. Budapest, Püski.
- Szabó Zoltán 2002. *Magyarság és Közép-Európa. Az 1939. június 18–26. között Szántódon megrendezett kisebbségi kongresszuson elhangzott előadás szövege*. In Uő: *A magyarság Európában, Európa a magyarságban*. Szerk. András Sándor. Budapest.

GÁBOR PÉTERFI

DEZSŐ SZABÓ AND THE POPULIST WRITERS OF EASTERN EUROPE. OUR PLACE IN EUROPE

The idea of uniting the peoples of Eastern Europe within the framework of a federation had already been mooted in the mid-19th century. The populist writers of the 20th century saw the way of solving the “national destiny questions” in finding a specifically Hungarian (or Eastern European) way instead of the integral revisionist policy—in a broader sense, thinking about the fate of the country in the alliance of great powers. The representatives of the Hungarian Populist Movement that came on the scene in the early 1930s treated the issues of Hungarian domestic and foreign policy as an integral whole. Following László Németh, the members of the young generation of writers argued that the renewal of Hungarian domestic policy could also be the basis for a new foreign policy open to neighbouring countries. The foreign policy views of the populist writers are mainly reflected in their columns and, to a lesser extent, in their correspondence and notes. Since they had a great influence on 20th century Hungarian political thought—just think of the idea of the Third Way, which took shape in the 1956 revolution—it is particularly worthwhile to get to know their views in more detail.